

РОЗВИТОК СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.: ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

„Розвиток сільського господарства Правобережної України кінця ХІХ – початку ХХ ст.: історіографічний аспект”

У статті аналізується історіографічний аспект розвитку сільського господарства Правобережної України кінця ХІХ – початку ХХ ст. Автор характеризує науковий доробок кінця ХІХ – початку ХХ ст., даючи оцінку дослідженням, присвяченим вивченню агропромислового комплексу українського Правобережжя у контексті загального аналізу соціально-економічного розвитку російського та українського села. Важливим є аналіз праць щодо таких аспектів аграрних відносин, як землеволодіння, землекористування, використання найманої праці.

Ключові слова: Правобережна Україна, землеволодіння, землекористування, використання найманої праці.

Реформування аграрного сектора сучасної України викликає зростання актуальності вивчення періодів вітчизняної історії, які мають спільні риси з сьогоденням. Одним з таких періодів є кінець ХІХ – початок ХХ ст. Він характеризувався значними якісними змінами виробничих та соціальних процесів на селі. У цей час країна швидким темпом рухалася у бік ринкової трансформації усіх галузей економіки, у тому числі й сільського господарства.

Особливості розвитку сільського господарства, його вплив на соціальні процеси в українському селі протягом кінця ХХ – початку ХХІ ст. викликали неодноразовні оцінки та судження дослідників.

Проблеми розвитку сільського господарства Правобережної України в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. стали предметом вивчення значного кола дослідників, починаючи зі свідків тогочасних процесів і закінчуючи представниками історичної науки сьогодення.

Загалом історіографію з обраної теми можна умовно поділити на дорадянську, радянську та сучасну, кожна з яких має свої особливості.

У дореволюційний час увага дослідників сільського господарства Правобережжя була викликана швидким розвитком товарно-грошових відносин у цьому регіоні України та пов'язаних з ним змінами у соціально-економічному становищі селянства.

Праці цього періоду цінні перш за все тим, що їх автори були сучасниками досліджуваного періоду та могли залучати власні спостереження процесів, вводити до наукового обігу оригінальні джерела – власний досвід, статистичні дані, соціологічні опитування тощо.

Науковий доробок кінця ХІХ – початку ХХ ст. включає дослідження, присвячені вивченню агропромислового комплексу українського Правобережжя у контексті загального аналізу соціально-економічного розвитку російського та українського села, та праці, присвячені найрізноманітнішим аспектам аграрних відносин – землеволодінню та землекористуванню, використанню найманої праці.

© Ярославська Людмила Петрівна – аспірантка кафедри історії України Черкаського державного технологічного університету.

Серед узагальнюючих праць соціально-економічного характеру, в яких приділено певну увагу питанням розвитку сільського господарства Правобережної України на зламі XIX та XX ст., слід виділити дослідження В.І. Леніна [1], П. Маслова [2], М.К. Суханова [3] та інших.

Ґрунтовний матеріал щодо виробництва збіжжя, його ролі у економіці та добробуту населення Російської імперії та її українських губерній містять праці М.Ф. Анненського [4, 5] та Л.М. Маресса [6], вміщені у збірнику «Вплив врожайів та хлібних цін на деякі сторони російського народного господарства». На основі всебічного аналізу статистичних даних автори подають цілісну картину стану вирощування, збуту та споживання зернових у країні.

Незамінною при характеристиці способу ведення господарства великими землевласниками є вміщена у цьому ж збірнику праця М.Ф. Анненського «Вартість виробництва хліба у приватновласницьких господарствах» [4]. Подаючи цілісну по імперії картину поширення відробіткової та ринкової систем ведення господарства, застосування поміщицькими господарствами власного та селянського реманенту, форм оплати праці найманих робітників тощо, автор здійснює групування губерній за різноманітними ознаками, що дозволяє прослідкувати розвиток та поширення товарно-грошових відносин у залежності від природно-кліматичних умов, виробничої спеціалізації регіонів, переважаючих форм землеводіння та землекористування, віддаленості від ринків збуту тощо.

Цікавою щодо дослідження селянських господарств Правобережжя є праця Т.І. Осадчого «Земля та землевласники у Південно-Західному краї (на Україні, Поділлі та Волині)» [7]. На основі аналізу бюджетів автор здійснює групування селянських дворів Правобережжя та характеризує їх соціально-економічне становище.

Аналогічною є праця Я.Я. Полферова «Сільськогосподарські робочі руки (статистично-економічний нарис)» [8]. При аналізі ефективності функціонування селянських господарств автор також звертається до аналізу їх бюджетів та частки прибутків від продажу виробленої продукції та сторонніх заробітків. Але він переважно спирається на матеріали південних степових губерній України.

Також вагомим доробком у розробці проблеми життєдіяльності селянських господарств Правобережної України є праця М.І. Рєви «Київський селянин і його господарство» [9].

Ринок збіжжя, участь у ньому поміщицьких та селянських господарств, тенденції його розвитку всебічно аналізуються у збірнику «Хлібна торгівля у Київській губернії» за редакцією І.Г. Черниша [10]. Це дослідження є важливим при вивченні рівня розвитку товарно-грошових відносин на селі напередодні Першої світової війни.

Вагомим доробком у дослідженні питання трудомісткості сільського господарства, оцінці трудових ресурсів та їх впливу на розвиток виробничих відносин є праця С.А. Короленка [11]. Його підрахунки кількості робітників, зайнятих у сільському господарстві, базуються на співвідношенні площі посівів основних культур, їх трудомісткості та наявної кількості робочих рук, якісно відрізняються від аналогічних досліджень, оснований на доповідях губернаторів.

При аналізі форм організації праці, виробничих відносин на селі, їх впливу на соціально-економічне становище поміщицьких та селянських господарств слід звернути увагу на праці Є. Варба [12], П.Ф. Кудрявцева [13], М.І. Тезякова [14]. Вони присвячені питанням використання найманої праці у сільському господарстві України кінця XIX – початку XX ст. і містять багатий фактичний та аналітичний матеріал, необхідний для створення цілісної картини функціонування товарних господарств.

Узагальнюючи науковий доробок кінця XIX – початку XX ст., можна сказати, що тогочасні дослідники зосереджувалися, як правило, більше на описовості явищ, ніж їх аналізі, їм притаманна нерівномірність висвітлення окремих сюжетів, недостатня аргументованість висновків. Поряд з цим засновані на статистичних даних

та польових дослідженнях праці представників дорадянської історіографії є незмінними для розуміння сутності процесів, що відбувалися у сільському господарстві Правобережної України впродовж окресленого періоду.

Протягом радянського періоду розвитку вітчизняної історичної науки розробка теми розвитку сільського господарства України та її Правобережжя набуває відмінних від попереднього етапу рис. Історики вивчають питання, пов'язані з розвитком агрокультури та агротехніки, еволюцією соціальних відносин на селі, культурно-побутовими умовами життя селянства тощо. Але головним напрямком досліджень стає класова боротьба селянства кінця XIX – початку XX ст. та його вклад у перемогу більшовиків в Україні. Поряд з цим, незважаючи на те, що майже усі праці радянських дослідників мають ідеологічне підґрунтя, вони є вагомим внеском у справу дослідження обраної проблематики.

Перш за все слід відзначити узагальнюючі колективні роботи з історії України та її народного господарства [15-17]. Вони охоплюють значне коло проблем, у тому числі й розвитку сільського господарства. За їх допомогою можливо скласти цілісну картину політичного, соціально-економічного та культурного життя українського суспільства кінця XIX – початку XX ст. та місце у ньому сільськогосподарського виробництва. Особливо вагомим доробком є двотомна «Історія селянства Української РСР» [16]. Її авторський колектив ґрунтовно виклав стан розвитку сільського господарства України та соціально-економічне становище селянства наприкінці XIX – на початку XX ст. Щодо теми нашого дослідження, у цій праці виділено такі особливості розвитку сільського господарства Правобережжя, як стійкість поміщицького землеволодіння, гостре селянське малоземелля, розвинута цукробурякова спеціалізація регіону.

Ґрунтовними працями, що охоплюють майже усі аспекти аграрних відносин в Україні загалом та на Правобережжі зокрема, є роботи А.В. Чайнова [18], С.М. - Дубровського [19, 20], С.М. Сидельникова [21], П.П. Телечука [22], В.П. Теплицького [23], С.П. Павлюка [24]. Автори традиційно виділяють Південно-Західний економічний район або українське Правобережжя як таке, що мало особливі риси розвитку сільського господарства. В ході ґрунтового аналізу аграрних відносин вони одноставні у висновку, що соціально-економічне становище селянства Правобережної України було особливо гострим, головною причиною чого був несправедливий поділ землі в ході реформи 1861 р., та у висновку, що правобережжя Дніпра було одним з передових регіонів Російської імперії за рівнем розвитку капіталізму у сільському господарстві.

У силу вимог компартійного керівництва СРСР та УРСР значна кількість історичних досліджень радянської епохи присвячена революційній боротьбі селянства. Це праці М.Н. Лещенка [25-29], Ф.Є. Лося [30-32], О.Г. Михайлюка [33, 34], І. Премслера [35], М.А. Рубача [36], С.П. Трапезникова [37] та інших. Аналізуючи передумови селянських виступів в Україні протягом 1890 – 1917 рр. ці автори всебічно аналізували соціально-економічне становище селянства. Слід визнати, що, попри усі ідеологічні настанови, вказані історики-аграрники змогли відтворити цілісну картину землеволодіння та землекористування, стану розвитку сільськогосподарського виробництва, розвитку сільськогосподарської техніки та технології.

Серед праць радянського періоду вітчизняної історіографії особливо виділяється монографія І.О. Гуржія «Україна в системі всеросійського ринку 60-90-х років XIX ст.» [38]. На основі ґрунтового аналізу статистичних даних, із залученням широкого кола архівних джерел автор зумів показати місце і значення українських губерній в економіці Російської імперії, у тому числі й її агропромислового комплексу. Поряд з цим автор виділив роль Правобережжя у сільськогосподарському виробництві країни.

Значним у дослідженні аграрної історії дореволюційної Росії, в тому числі її українських губерній, є доробок А.М. Анфімова [39-41]. Його праці присвячені функціонуванню поміщицьких та селянських господарств Російської імперії 1880 – 1900-х рр. Хоча А.М. Анфімов, торкаючись українських земель, більше уваги

приділяє південним губерніям, усе ж його висновки та узагальнення є цінними при оцінці ступеня розвитку товарно-грошових відносин на Правобережній Україні протягом указанного періоду.

Значна кількість праць радянських істориків присвячена виробничим відносинам на селі. Наймана праця як неодмінна ознака розвитку капіталістичних відносин стала об'єктом дослідження І.Г. Дроздова [42], Л.М. Іванова [43], А. Казакова [44], А.Я. Поріцького [45], А.В. Шестакова [46] та інших.

У ці ж роки поряд з узагальнюючими працями, присвяченими розвитку аграрних відносин у Російській імперії чи Україні в цілому, побачили світ наукові дослідження, безпосереднім об'єктом яких стають соціально-економічні відносини у правобережному українському селі. Зокрема, М.Н. Лещенко [26], Л.Г. Мельник [47], Д.П. Пойда [48], Л.І. Гайдай [49, 50], А.К. Буцик [51].

М.Н. Лещенко [26] та Д.П. Пойда [48] присвятили свої праці вивченню селянських рухів на Правобережній Україні у 1866 – 1900 рр. та під час Першої російської революції 1905 – 1907 рр. У своїх роботах автори значну увагу приділили дослідженню соціально-економічного становища селянства, як головної причини їх антиурядових виступів.

А.К. Буцик [51] здійснив аналогічне дослідження, але у рамках Київської губернії напередодні та під час Першої російської революції.

Л.Г. Мельник [47] розробляв проблему розвитку капіталізму у поміщицьких господарствах Правобережжя у 1860 – 1890-х рр. Він чітко визначив поступ цих господарств на шляху розвитку ринкових відносин та прискорення цих процесів у кінці XIX ст.

Л.І. Гайдай [49, 50] предметом досліджень мав капіталістичну еволюцію селянських господарств краю після 1905 р. до початку Першої світової війни. Серед ознак товарних селянських господарств він виділяв порівняно значне землеволодіння та землекористування, застосування удосконалених агрокультури та агротехніки, використання найманої праці.

Характеризуючи радянську історіографію теми розвитку сільського господарства Правобережної України в кінці XIX – на початку XX ст., можна стверджувати, що вона зробила вагомий внесок у розробку питань аграрної історії України. Саме в цей період з'являються ґрунтовні дослідження, засновані на вивченні значної джерельної бази, всебічному аналізі розвитку виробничих та соціальних процесів на селі протягом досліджуваного періоду.

Якісно новий етап у вивченні проблематики аграрної історії Правобережжя в кінці XIX – на початку XX ст. розпочався з проголошенням Україною державної незалежності.

На сьогодні існує низка робіт, присвячених загальним питанням історії України кінця XIX – початку XX ст. та українського села цього періоду. Це, насамперед, колективні праці «Аграрна історія України» [52] та «Історія українського селянства» [53], дослідження О.П. Реєнта [54], Ю.Є. Куценка [55], О.Г. Мороза і С.М. Злупка [56] та інших.

Багато наукових публікацій присвячені різноманітним аспектам історії українського села. Так, Н.Р. Темірова [57] зробила вагомий внесок у розробку тематики функціонування поміщицьких господарств. І.А. Фареній [58] займається історією кооперативного руху в кінці XIX – на початку XX ст. В.М. Шевченко [59, 60] та М.А. Якименко [61-64] активно розробляють питання, пов'язані із землеволодінням та землекористуванням, а також становленням фермерства в Україні протягом означеного періоду. І.В. Десятников присвятив низку праць найманій праці у сільському господарстві України [65-67].

Серед історичних досліджень, присвячених безпосередньо аграрній історії Правобережжя, слід відзначити праці Л.М. Горенко та Ю.П. Присяжнюка [68]. Вони активно розробляють тему аграрної історії краю, зокрема проблеми розвитку поміщицьких господарств, соціально-економічного життя селянства, особливостей його ментальності.

В. Пашук є автором монографії «Заробітчани Правобережної України (друга половина XIX ст.)» [70], у якій частину присвячує сільськогосподарському робітництву.

Узагальнюючи доробок сучасної історіографії, слід зазначити, що її характерною рисою є об'єктивний підхід до явищ, що вивчаються, неупередженість та ідеологічна незаангажованість авторів, нове висвітлення начебто давно відомих сюжетів.

1. Ленин В.И. Полное собрание сочинений / В.И. Ленин. – Т. 3. – М.: Госполитиздат, 1958.
2. Маслов П. Условия развития сельского хозяйства в России: Опыт анализа сельскохозяйственных отношений / П. Маслов. – СПб., 1903.
3. Суханов Н.К. К вопросу об эволюции сельского хозяйства: Социальные отношения в крестьянском хозяйстве России / Н.К. Суханов. – М., 1909.
4. Анненский Н.Ф. Стоимость производства хлеба в частновладельческих хозяйствах / Н.Ф. Анненский // Влияние урожаев и хлебных цен на некоторые стороны русского народного хозяйства: Сб. ст. / Под ред. А.И. Чупрова и А.С. Постникова. – Т. 1. – СПб., 1897.
5. Анненский Н.Ф. Цены на сельскохозяйственный труд в связи с урожаями и хлебными ценами / Н.Ф. Анненский // Влияние урожаев и хлебных цен на некоторые стороны русского народного хозяйства: Сб. ст. / Под ред. А.И. Чупрова и А.С. Постникова. – Т. 1. – СПб., 1897.
6. Маресс Л.М. Производство и потребление хлеба в крестьянском хозяйстве / Л.М. Маресс // Влияние урожаев и хлебных цен на некоторые стороны русского народного хозяйства: Сб. ст. / Под ред. А.И. Чупрова и А.С. Постникова. – Т. 1. – СПб., 1897.
7. Осадчий Т.И. Земля и землевладельцы в Юго-Западном крае: (на Украине, Подолии и Вольни) / Т.И. Осадчий. – К., 1899.
8. Полферов Я.Я. Сельскохозяйственные рабочие руки: (статистико-экономический очерк) / Я.Я. Полферов. – СПб., 1913.
9. Рева М.И. Киевский крестьянин и его хозяйство / М.И. Рева. – К., 1893.
10. Хлебная торговля в Киевской губернии / Под ред. И.Г. Черныша. – К., 1914.
11. Сельскохозяйственные и статистические сведения по материалам, полученным от хозяев. – Вып. V. Вольнонаёмный труд в хозяйствах владельческих и передвижение рабочих в связи с статистико-экономическим обзором Европейской России в сельскохозяйственном и промышленном отношениях / Сост. С.А. Короленко. – СПб., 1892.
12. Варб Е. Наёмные сельскохозяйственные рабочие в жизни и в законодательстве / Е. Варб. – М., 1899.
13. Кудрявцев П.Ф. Пришлые сельскохозяйственные рабочие на Николаевской ярмарке в м. Каховке Таврической губернии и санитарный надзор за ними в 1895 году / П.Ф. Кудрявцев. – Херсон, 1896.
14. Тезяков Н.И. Сельскохозяйственные рабочие и организация за ними санитарного надзора в Херсонской губернии / Н.И. Тезяков. – Херсон, 1896.
15. Історія народного господарства Української РСР. У 3-х т., 4-х кн. – К.: Наукова думка, 1983.
16. Історія селянства Української РСР / За ред. В.А. Дядиченко, М.Ю. Брайчевського та ін.: у 2-х т. – К.: Наукова думка, 1967.
17. Історія Української РСР: у 8-ми т., 10 кн. / За ред. Ю.Ю. Кондуфора та ін. – К.: Наукова думка, 1978.
18. Чайнов А.В. Избранные труды / А.В. Чайнов. – М.: Экономика, 1989.
19. Дубровский С.М. Сельское хозяйство и крестьянство России в период империализма / С.М. Дубровский. – М.: Наука, 1975.
20. Дубровский С.М. Столыпинская реформа. Капитализация сельского хозяйства в XX веке / С.М. Дубровский. – М.: Московский рабочий, 1930.
21. Сидельников С.М. Аграрная политика самодержавия в период империализма / С.М. Сидельников. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1980.
22. Теличук П.П. Економічні основи аграрної революції на Україні / П.П. Теличук. – К.: Вид-во Київського ун-ту, 1973.
23. Теплицький В.П. Реформа 1861 року і аграрні відносини на Україні / В.П. Теплицький. – К.: Вид-во АН УРСР, 1959.
24. Павлюк С.П. Традиційне хліборобство України: агротехнічний аспект / С.П. Павлюк. – К.: Наукова думка, 1991.
25. Лещенко М.Н. Класова боротьба в українському селі на початку XX століття / М.Н. Лещенко. – К.: Політвидав України, 1968.
26. Лещенко М.Н. Селянський рух на Правобережній Україні в період революції 1905-1907 рр. / М.Н. Лещенко. – К.: Вид-во Академії наук УРСР, 1955.

27. Лещенко М.Н. Селянський рух на Україні в роки першої російської революції / М.Н. Лещенко. – К.: Держполітвидав УРСР, 1956.
28. Лещенко М.Н. Українське село в революції 1905-1907 рр. / М.Н. Лещенко. – К.: Наукова думка, 1977.
29. Лещенко М.Н. Класова боротьба в українському селі в епоху монополістичного капіталізму (60-90-ті роки XIX ст.). / М.Н. Лещенко. – К.: Наукова думка, 1970.
30. Лось Ф.Е. Формирование рабочего класса на Украине и его революционная борьба в конце XIX и в начале XX ст. (конец XIX ст. – 1904 г.). / Ф.Е. Лось. – К.: Госполитиздат УССР, 1955.
31. Лось Ф.Е. Революція 1905-1907 років на Україні / Ф.Е. Лось. – К.: Вид-во Академії наук УРСР, 1955.
32. Лось Ф.Е. Робітничий клас України в 1907-1913 роках / Ф.Е. Лось. – К.: Вид-во АН УРСР, 1962.
33. Лось Ф.Е. Класова боротьба в українському селі. 1907-1914 рр. / Ф.Е. Лось, О.Г. Михайлюк. – К.: Наукова думка, 1976.
34. Лось Ф.Е. Класова боротьба в українському селі. 1901-1914 рр. / Ф.Е. Лось, О.Г. Михайлюк. – К.: Наукова думка, 1976.
35. Премислер І. Революційний рух на Україні на початку XX століття (1900-1903 рр.) / І. Премислер. – К.: Держполітвидав УРСР, 1958.
36. Рубач М.А. Очерки по истории революционного преобразования аграрных отношений на Украине в период проведения Октябрьской революции / М.А. Рубач. – К.: Изд-во АН УССР, 1961.
37. Трапезников С.П. Аграрный вопрос и ленинские аграрные программы в трех русских революциях / С.П. Трапезников. – М.: Мысль, 1963.
38. Гуржій І.О. Україна в системі всеросійського ринку 60-90 років XIX ст. / І.О. Гуржій. – К.: Наукова думка, 1968.
39. Анфимов А.М. Крестьянское хозяйство Европейской России. 1881-1904 рр. / А.М. Анфимов. – М.: Наука, 1980.
40. Анфимов А.М. Крупное помещичье хозяйство Европейской России (Конец XIX – начало XX века) / А.М. Анфимов. – М.: Наука, 1969.
41. Анфимов А.М. Экономическое положение и классовая борьба крестьян Европейской России. 1881-1904 гг. / А.М. Анфимов. – М.: Наука, 1984.
42. Дроздов И.Г. Заработная плата сельскохозяйственных рабочих до и после Октября / И.Г. Дроздов. – М.-Л.: Прибой, 1930.
43. Иванов Л.М. О капиталистической и отработочной системах в сельском хозяйстве помещиков на Украине в конце XIX в. / Л.М. Иванов // Вопросы истории сельского хозяйства и революционного движения в России. – М.: Изд-во АН СССР, 1961.
44. Казаков А. Экономическое положение сельскохозяйственного пролетариата до и после Октября: Опыт сравнительной статистики / А. Казаков. – М.-Л.: Гос. изд-во, 1930.
45. Поріцький А.Я. Побут сільськогосподарських робітників України в період капіталізму / А.Я. Поріцький. – К.: Наукова думка, 1964.
46. Шестаков А.В. Очерки по истории наемного труда в сельском хозяйстве России / А.В. Шестаков. – Т. 1. – М.: Красная новь, 1924.
47. Мельник Л.Г. Про розвиток капіталізму у великих поміщицьких господарствах Правобережної України (60-90-ті роки XIX ст.) / Л.Г. Мельник // Український історичний журнал. – 1974.
48. Пойда Д.П. Крестьянское движение на Правобережной Украине в пореформенный период (1866-1900 гг.) / Д.П. Пойда. – Днепропетровск, 1960.
49. Гайдай Л.І. Деякі аспекти капіталістичної еволюції селянських господарств Правобережної України (1906-1914 рр.) / Л.І. Гайдай // Український історичний журнал. – 1982. – № 7.
50. Гайдай Л.І. Класовий характер агрономічних заходів на Правобережній Україні в період столипінської аграрної реформи (1907-1914 рр.) / Л.І. Гайдай // Український історичний журнал. – 1978. – № 11.
51. Буцик А.К. Селяни і сільський пролетаріат Київщини в першій російській революції / А.К. Буцик. – К.: Вид-во Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка, 1957.
52. Аграрна історія України / Панченко П.П., Славов В.П., Шмарук В.А. – К.: Просвіта, 1996.
53. Історія українського селянства. Нариси в 2-х т. / За ред. В.М. Литвина. – К.: Наукова думка, 2006.
54. Реєнт О.П. Україна в імперську добу (XIX - початок XX ст.) / О.П. Реєнт. – К., 2003.
55. Куценко Ю.Е. Специализированное производство развития капитализма в сельском хозяйстве (1861-1914 гг.: Украина, Россия и другие). Комплексная эколого-экономическая оценка систем / Ю.Е. Куценко. – К., 2001.
56. Мороз О.Г. Українське селянство у першій половині XX століття (Трагедія і героїзм) / О.Г. Мороз, С.М. Злупко. – Львів: Універсум, 1997.

57. Темброва Н.Р. Поміщики України в 1861-1917 рр.: соціально-економічна еволюція / Н.Р. Темірова. – Донецьк: ДонНУ, 2003.
58. Фареній І.А. Кооперативний рух у Наддніпрянській Україні в другій половині XIX – на початку XX століття / І.А. Фареній. – Черкаси: Відлуння-Плюс, 2008.
59. Шевченко В.М. До характеристики категорій земельних власників України другої половини XIX – початку XX ст.: дворянство / В.М. Шевченко // Український селянин: Зб. наук. праць / За ред. А.Г. Морозова. – Черкаси: Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, 2006. – Вип. 10.
60. Шевченко В.М. Еволюція приватної земельної власності на Правобережній Україні у 1906-1914 рр. (За результатами поточних досліджень) / В.М. Шевченко // Український селянин: Зб. наук. праць / За ред. С.В. Кульчицького, А.Г. Морозова. – Черкаси: Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, 2004. – Вип. 8.
61. Якименко М.А. Становлення селянського (фермерського) господарства в Україні після скасування кріпосного права (1861-1918 рр.) / М.А. Якименко // Український історичний журнал. – 1996. – № 1.
62. Якименко М. Приватизація селянської надільної землі в Україні 1906-1917 рр.: причини, зміст, наслідки / М. Якименко, О. Краснікова, Д. Селіхов // Економіка України. – 1997. – № 8.
63. Якименко М. Торгівля землею в Україні та її соціально-економічні наслідки (1861-1918 рр.) / М. Якименко, О. Краснікова // Економіка України. – 1999. – № 8.
64. Якименко М.А. Економічна ефективність індивідуального селянського (фермерського) господарства Лівобережної України в епоху утвердження і розвитку ринкових відносин (1861-1917 рр.) / М.А. Якименко // Український селянин. – Вип. 3. – Черкаси, 2001.
65. Десятніков І.В. Використання найманої праці в селянських господарствах України кінця XIX – початку XX ст. / І.В. Десятніков // П'ятнадцята наукова сесія Осередку Наукового товариства ім. Шевченка у Черкасах: Матеріали доповідей на засіданнях секцій і комісій, 10-27 березня 2004 р. / За ред. В.В. Масненка. – Черкаси: Осередок НТШ у Черкасах, 2004.
66. Десятніков І.В. Особливості використання найманої праці у сільському господарстві Правобережної України в кінці XIX – на початку XX ст. / І.В. Десятніков // Україна соборна: Збірник наукових статей. – Вип. 4. – Т. 1. – К.: Інститут історії НАН України, 2006.
67. Десятніков І.В. Структура найманих сільськогосподарських робітників України в кінці XIX – на початку XX ст. / І.В. Десятніков // Український селянин: Зб. наук. праць / За ред. С.В. Кульчицького, А.Г. Морозова, 2004. – Вип. 8.
68. Горенко Л.М. До аграрної історії України: деякі аспекти соціально-економічного розвитку Правобережної України / Л.М. Горенко, Ю.П. Присяжнюк. – Черкаси: Сіач, 1996.
69. Присяжнюк Ю.П. Ринкова еволюція аграрних відносин в Україні (друга половина XIX ст. – 1905 р.) / Ю.П. Присяжнюк, Л.М. Горенко // Український історичний журнал. – 2000. – № 5.
70. Пашук В. Заробітчани Правобережної України (друга половина XIX ст.) / В. Пашук. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2001.

В статье анализируется историографический аспект развития сельского хозяйства Правобережной Украины конца XIX – начала XX в. Автор характеризует научный задел конца XIX – начала XX вв, давая оценку исследованиям, посвященным изучению агропромышленного комплекса украинского Правобережья в контексте общего анализа социально-экономического развития российской и украинского села. Важным является анализ работ по таким аспектам аграрных отношений, как землевладение, землепользование, использование наемного труда.

Ключевые слова: Правобережная Украина, землевладения, землепользования, использования наемного труда.

“Agricultural Development of the Right-Bank Ukraine at the End of the 19th-the Beginning of the 20th centuries.: historiographical aspect.”

The historiographical aspect of the agricultural development on the Right-Bank Ukraine at the end of the 19th-the begging of the 20th centuries is analyzed in this article. The author gives the characteristic of the scientific work at the end of the 19th –the beginning of the 20th centuries, giving the valuation to the researches, dedicated to analyzing of the Ukrainian Right-Bank agricultural complex in the context of general analysis of the Russian and Ukrainian villiages’ social and economical development.

Key-words: Right-Bank Ukraine, land-owning, land utilization, wage labour usage